

DOI 10.31558/2307-2318.2022.2.3

УДК 331.122

JEL: R10, R58

Ситник Л.С.,

д-р екон. наук, професор кафедри менеджменту та поведінкової економіки,

ДонНУ імені Василя Стуса, м. Вінниця

e-mail: l.sytnik@donnu.edu.ua

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ І НАПРЯМИ ВІДРОДЖЕННЯ СТАРОПРОМИСЛОВИХ РЕГІОНІВ СХІДНОЇ УКРАЇНИ

У статті проведено аналіз особливостей розвитку економіки Донецької і Луганської областей до повномасштабної війни РФ з Україною. Розглянуто проблеми розвитку старопромислових регіонів Донбасу на основі статистичного аналізу та сучасних підходів до реформування таких територій. Через неоднакові масштаби окупації економічного потенціалу на основі аналізу динаміки макроекономічних показників, структури економіки та інвестицій доведено, що Донецька область зберігає основні напрями розвитку попереднього періоду. Натомість підконтрольна уряду частина Луганської області перетворилася на аграрно-індустріальний район. Відродження старопромислових регіонів Донбасу та їх реінтеграція має базуватися на реальній реіндустріалізації та постіндустріалізації, включати реалізацію заходів зміни галузевої структури, розвитку реального сектору економіки, вирішення екологічних проблем, підвищення рівня життя населення. Для Луганської області необхідно подолання регіональних диспропорцій та реінтеграція території на нових економічних зв'язках.

Ключові слова: старопромислові регіони, реіндустріалізація, постіндустріалізація, відродження економіки, реінтеграція територій.

Табл. – 5. Літ. – 6.

Sytnyk L.,

Doctor of Economic Sciences,

Professor of the Department of Management and Behavioral Economics,

Vasyl Stus Donetsk National University

e-mail: l.sytnik@donnu.edu.ua

FEATURES OF DEVELOPMENT AND DIRECTION OF REVIVAL OF THE OLD INDUSTRIAL REGIONS OF EASTERN UKRAINE

The article analyzes the features of the development of the economy of Donetsk and Luhansk regions in the period from 2013 to the full-scale war of the Russian Federation against Ukraine. The problems of development of the old industrial regions of Donbass are considered on the basis of statistical analysis and modern approaches to reforming such territories. Based on the analysis of the dynamics of macroeconomic indicators, the structure

of the economy and investments, it is shown that due to the unequal scale of the loss of economic potential due to the Russian occupation of part of the Donbass, the Donetsk region retains the main directions of development of the previous period. At the same time, the part of the Luhansk region controlled by the government of Ukraine has turned into an agrarian-industrial region. The revival of the old industrial regions of Donbass and the reintegration of their territories should be based on real reindustrialization and post-industrialization, include the implementation of measures to change the sectoral structure, develop the real sector of the economy, and resolve environmental problems. Luhansk region needs to overcome regional disproportions and reintegrate on a new economic basis.

Keywords: *old industrial region, reindustrialization, post-industrialization, economic revival, reintegration of territories.*

Tab. – 5. Ref. – 6.

Актуальність теми і постановка проблеми. Для України надзвичайно актуальною темою є дослідження проблемних регіонів (регіонів з особливими проблемами соціально-економічного розвитку), адже в Україні проблемними є майже всі регіони, в яких темпи спаду виробництва, погіршення рівня життя населення, безробіття, рівень економічної безпеки перевищують допустимі норми. Відмінність полягає лише в характері та рівні існуючих проблем.

У Державній стратегії регіонального розвитку на період 2020 – 2027 рр. [1] території з особливими проблемами розвитку визначено як території, що потребують державної підтримки. Це гірські території Українських Карпат, узбережжя Чорного та Азовського морів, зона впливу міжнародних транспортних коридорів, прикордонні регіони, прикордонні території у несприятливих умовах, природно-заповідні території, міські агломерації, центри економічного зростання, монофункціональні міста, сільські поселення у несприятливих умовах. До їх переліку науковці додають слаборозвинуті (відсталі), депресивні регіони, регіони кризового стану, зони екологічного лиха, території з екстремальними природними умовами. Одним із типів депресивних регіонів є старопромислові регіони, які представляють інтерес з соціально-економічної та політичної точки зору. Вони зазвичай мають значний економічний потенціал і концентрують виробничі потужності та населення. В умовах війни цей потенціал руйнується. Кількість таких регіонів у світі останнім часом збільшується, особливо за рахунок країн з трансформаційною економікою, що привертає увагу науковців до визначення причин їхнього виникнення, типових рис, особливостей розвитку та пошуку прийнятних шляхів розв'язання їхніх проблем. У наявних наукових доробках неповною мірою знайшли відображення сучасні погляди науковців щодо системного підходу до розроблення програм, механізмів та інструментів відродження старопромислових регіонів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як важливі об'єкти державної регіональної політики старопромислові регіони активно досліджуються зарубіжними вченими: М. Steiner, R. Boschma, C. Treado, P. Dzurka. Серед українських науковців відомі праці економістів-географів: Л.Г. Руденка, Г.П. Підгрушного, І.В. Гукалової, М.О. Барановського, І.Г. Мельник [2,3]. Теоретичні засади відновлення розвитку старопромислових регіонів наведені у роботах М.Г. Чумаченка, В.М. Геєця, В.К. Симоненка, М.І. Долішнього, С.І. Дорогунцева. Визначенню сутності та змісту старопромислових регіонів присвячено праці О. Снігової, В. Устименка, В. Гришка, В. Ляшенка, Л. Беззубка.

Попри те, що дослідження старопромислових регіонів ведуться багато років, досі немає єдиного трактування цього поняття. Зазвичай під старопромисловим регіоном розуміють промислово розвинену територію, економічний потенціал якої сформувався в попередні технологічні уклади і характеризується ознаками старіння та інертності, нездатністю реагувати на нове середовище, домінуванням великих промислових застарілих виробництв, гострими соціальними та екологічними проблемами, і потребує структурної трансформації виробництва, державної підтримки та гарантій.

Окрім технологічної причини формування старопромислових регіонів, науковці виокремлюють інституційну складову. Наприклад: О. Снігова наполягає на врахуванні суспільно-політичних та інституційних процесів при дослідженні механізмів деградації старопромислових регіонів Донбасу [4]. Група науковців Інституту економіки промисловості стверджує, що вагомою причиною занепаду регіонів Донбасу є формування в ході історичного розвитку специфічного регіонального соціуму, русифікованого та ідеологізованого радянськими нормами [5, с. 8]. Стратегії розвитку регіонів Донбасу від середини 1990-х років не дали бажаних результатів. Серед причин цього є: відсутність єдиного бачення шляхів відновлення старопромислових регіонів, надмірний вплив олігархічних структур, відновлення «старих» виробництв на новій технологічній основі. Стратегії регіонального розвитку областей Донбасу на період до 2027 р. також не містять нових підходів до вирішення проблем старопромислових регіонів, і не зрозуміло, які види економічної діяльності визначені пріоритетними. Стратегія економічного розвитку Донецької та Луганської областей на період до 2030 р. ґрунтується на ідеях Національної економічної стратегії і передбачає, зокрема, удосконалення інституційно-фінансових інструментів, створення сприятливого бізнес-клімату, розвиток реального сектору економіки, індустріалізацію на інноваційній основі, застосування спеціальних інструментів економічного, правового та організаційного характеру. Однак, в цьому стратегічному документі немає чітких формулювань щодо пріоритетних видів економічної діяльності, відсутній механізм їх обґрунтування.

Проблема старопромислових регіонів є багатофункціональною та багатоаспектною системою. Це питання класифікації і типології депресивних і старопромислових регіонів, визначення завдань державної регіональної політики і механізмів відродження розвитку. Кожен регіон має свої проблеми, тому необхідний диференційований підхід до вирішення існуючих проблем регіонів, виокремлення типових ознак за класифікаційними групами регіонів.

Метою дослідження є виявлення змін у структурі економіки старопромислових регіонів Донбасу після 2014 р. та відповідності наявних стратегій їх розвитку сучасним засадам ревіталізації регіонів, пошук механізмів їх відродження.

Виклад основного матеріалу. Донецька та Луганська області впродовж багатьох років відігравали вагомий роль в економічному житті України. У цих областях був сформований потужний індустріально-агартний господарський комплекс з перевагою в розвитку важкої промисловості (вугільна, металургійна, важке машинобудування, енергетична, хімічна галузі). Галузі спеціалізації мали міжрегіональне та міжнародне значення. Регіони площею 8,8 % території країни виробляли 25 % промислової і 8 % сільськогосподарської продукції, чверть загального експорту України.

Російська окупація частини території Донбасу (у 2014 р. – 1/3 його площі, у 2022 р. – 3/4 площі) призвела до масштабного руйнування економіки цього регіону, припинення діяльності промислових підприємств, затоплення шахт, забруднення підземних вод, погіршення питної води, просідання ґрунтів, погіршення демографічної

ситуації, значних людських втрат. Негативні тренди зменшили значущість цих регіонів в економіці України (табл. 1).

Таблиця 1

Роль в Україні Донецької та Луганської областей за основними економічними показниками у 2020 р., % рівня по Україні

Область	Валовий регіональний продукт	Кількість підприємств	Капітальні інвестиції	Населення	Власні доходи місцевих бюджетів
Донецька	5,2	3,4	5,2	4,0	5,0
Луганська	1,0	1,2	0,6	1,9	1,0

Джерело: складено автором за даними Стратегії економічного розвитку Донецької та Луганської областей на період до 2030 р.

За кількістю населення Донецька область опустилася з 3 на 21 місце, а Луганська – з 10 на останнє. Протягом 2014 – 2020 рр. Донецька обл. виробляла у середньому 6 % ВВП, а у Луганській області виробляється лише 1 % ВВП України. Розміри ВРП Донецької області упродовж 2013 – 2020 рр. зменшилася удвічі, а Луганської – у 3,6 рази (табл. 2).

Таблиця 2

Частка Донецької і Луганської областей в Україні за макроекономічними показниками, %.

показники роки	Донецька область			Луганська область		
	ВРП	ВДВ	Експорт товарів	ВРП	ВДВ	Експорт товарів
2013	10,8	10,3	19,6	3,6	3,5	5,6
2014	7,6	7,1	15,6	2,0	1,9	3,5
2015	5,8	5,3	9,7	1,2	1,2	0,7
2016	5,8	5,3	9,4	1,3	1,3	1,2
2017	5,6	5,1	10,2	1,0	1,0	0,5
2018	5,4	5,0	10,2	1,0	1,0	0,4
2019	5,2	5,0	9,2	1,0	1,0	0,3
2020	5,1	4,9	8,0	1,0	1,0	0,2

Джерело: розраховано автором за даними: Статистичний щорічник «Регіони України, 2020», а також Статистичний збірник «Валовий регіональний продукт у 2017 році» (Київ, 2019).

У 2019 р. Донецька область посідала 6 місце в країні за величиною ВРП, а Луганська – останнє, 24 місце серед областей. Для порівняння: у 2011 р. Донецька область була на другому місці після м. Києва, Луганська область посідала 7 місце. Спадаюча тенденція притаманна для валової доданої вартості та експорту товарів, сталося зменшення їхньої частки по Донецькій області більше ніж удвічі, по Луганській області – у 3,5 рази по ВДВ, а по експорту – у 28 разів.

У структурі економіки сталися зміни. У Донецькій області за 2013 – 2018 рр. частка реального сектору у ВДВ зросла з 45 до 61,2 %, у 2019 р. зниження склало 2,8 %. Зростання реального сектору зумовлено окупацією міст, де був розвинутий сектор послуг. У Луганській області суттєві зміни сталися в структурі реального сектору: частка сільського господарства зросла з 6,9 до 19,6 %, а переробної промисловості знизилася з 20,9 до 9,4 % (табл. 3).

Таблиця 3

Структура ВДВ областей Донбасу, %

Сектори економіки та види економічної діяльності	Донецька область					Луганська область				
	2013	2014	2015	2018	2019	2013	2014	2015	2018	2019
Первинний сектор, у т.ч.:	17,6	18,3	22,1	28,0	27,8	20,4	19,3	36,0	24,2	21,6
сільське, лісове та рибне господарство	4,6	7,6	8,0	6,2	6,2	6,9	11,6	20,5	21,7	19,6
добувна промисловість і розроблення кар'єрів	13,0	10,8	14,1	21,8	21,6	13,5	7,7	15,5	2,5	2,0
Вторинний сектор, у т.ч.:	27,4	29,8	29,9	33,2	30,6	28,3	36,4	17,5	19,3	17,6
переробна промисловість	18,8	20,8	23,1	25,7	23,4	20,9	18,1	13,4	9,3	9,4
Реальний сектор економіки	45,0	48,1	52,0	61,2	58,4	48,7	55,7	53,5	43,5	39,2
Третинний сектор (сектор послуг)	55,0	51,9	48,0	38,8	41,6	51,3	54,3	46,5	56,5	60,8

Джерело: Розраховано автором за даними: Статистичний щорічник «Регіони України, 2020», а також Статистичний збірник «Валовий регіональний продукт у 2017 році» (Київ, 2019).

Окупація і війна зумовили зростання в Донецькій області частки виробництв, які свого часу були ядром формування цього старопромислового регіону (добувна промисловість, металургія, виробництво коксу та нафтопродуктів) з 56, 8 до 72,4 %. Зміни в структурі промислового виробництва Луганської області є більш радикальними та різновекторними. Частка добувної промисловості різко впала з 17,7 до 5,2 %, металургійного виробництва з 25,5 до 0,8 %, виробництва коксу та продуктів нафтопереробки з 7,7 до 0 %.

Натомість зросла частка виробництва хімічних речовин і хімічних товарів, машинобудування, виробництва і постачання електроенергії, виготовлення виробів з деревини, паперу. Посилення їхньої ролі сталося не завдяки просуванню інноваційних видів діяльності, а внаслідок окупації індустріального ядра Луганської області і, відповідно, випадіння певних виробництв із загальноукраїнської статистики.

Про погіршення якісних параметрів промисловості за 2018 – 2020 рр. свідчить зниження інноваційно активних підприємств. У 2018 р. тільки 23 промислових підприємства Донецької області та 5 підприємств Луганської області належали до категорії інноваційно-активних (табл. 4).

Особливо погіршення стосується кількості підприємств, що здійснювали наукові дослідження та розробки власними силами. Частка реалізованої інноваційної промислової продукції у загальному обсязі реалізованої продукції підприємств регіону у 2018 р. складала лише 0,3 % і по Донецькій області, і по Луганській області.

На негативну траєкторію розвитку Донбасу вказує збільшення у валовій продукції частки проміжного продукту та сировинної складової і скорочення частки продукції з високою доданою вартістю. Посилення сировинної орієнтації економіки регіону зменшує потребу в послугах науково-технічних кадрів, зростанню екологічних ризиків.

Сировинний характер розвитку підтримується державою через відсутність реалізації комплексної системної регіональної політики, повільну структурну трансформацію.

Таблиця 4

Інноваційна активність промислових підприємств

Показники	Донецька обл.			Луганська обл.		
	2018 р.	2019	2020	2018	2019	2020
Кількість інноваційно-активних промислових підприємств, од.	23	27	24	5	11	10
З них кількість підприємств, які здійснювали наукові дослідження та розробки власними силами	12	5	8	2	1	2
Частка реалізованої інноваційної промислової продукції у загальному обсягу реалізованої продукції промислових підприємств регіону, %	0,3	5,2	6,3	0,3	3,0	4,6
Частка регіональних витрат на інновації промислових підприємств, % у загальних витратах на інновації промислових підприємств України	5,9	9,8	9,7	0,7	0,8	0,2
Частка витрат на виконання наукових досліджень і розробок, %	0,1	0,2	0,1	0,2	0,2	0,2

Джерело: розраховано автором за даними: Статистичний щорічник «Регіони України, 2020».

Інноваційний шлях розвитку стикається з браком інвестицій та висококваліфікованих фахівців на тлі зростання кількості дипломованих фахівців з вищою освітою, які не отримують якісної практичної підготовки на нових високотехнологічних виробництвах. Хоча переміщені навчальні заклади відновлюють свою діяльність, проте їх матеріально-технічна база майже повністю втрачена.

У Концепції науково-технічного розвитку України ще на початку 2000-х рр. відзначалося, що якість підготовки науково-технічних кадрів в Україні зможе забезпечити підготовку критичної кількості фахівців, які будуть здатні лише розуміти світові процеси технічного прогресу.

Зміни відбулися і в промисловості регіонів Донбасу. Найбільше падіння виробництва промислової продукції спостерігалось у 2014 – 2015 рр. (табл. 5).

Таблиця 5

Динаміка показників розвитку промисловості регіонів Донбасу

Показники	Роки					
	2013	2014	2015	2018	2019	2020
Донецька область						
Обсяги реалізованої промислової продукції, млрд. грн.	220,6	181,4	190,7	323,0	294,8	262,8
Частка від загальнодержавного показника, %	16,3	12,7	10,7	10,6	9,8	8,1
Індекси обсягів реалізованої промислової продукції, % до попереднього року	93,3	98,5	65,4	102,6	100,6	96,6

Луганська область						
Обсяги реалізованої промислової продукції, млрд. грн.	72,7	39,4	23,9	24,1	23,7	21,8
Частка від загальнодержавного показника, %	5,4	2,8	1,3	0,8	0,8	0,8
Індекси обсягів реалізованої промислової продукції, % до попереднього року	91,1	58,0	34,0	83,0	96,0	93,4

Джерело: розраховано автором за даними: Статистичний щорічник «Регіони України, 2020», а також Статистичний збірник «Валовий регіональний продукт у 2017 році» (Київ, 2019).

Частка Донецької області в обсягах реалізованої промислової продукції зменшилася удвічі, з 16,3 до 8,1 %, проте регіон зберігає 3 місце в рейтингу виробників промислової продукції в Україні. Частка Луганської області в обсягах реалізованої продукції скоротилася з 5,4 до 0,8 %. У 2020 р. область посідала лише 23 місце (на 24, останньому місці – Чернівецька обл.) серед регіонів країни. Зросла значущість базових видів діяльності (добувна промисловість, металургія, виробництво коксу та нафтопродуктів).

Окрім наведених проблем, наслідком окупації та воєнних дій у регіонах Донбасу стали велика кількість внутрішньо переміщених осіб, безробіття, суттєве падіння життя населення, загострення екологічних проблем.

Висновки. Донецька та Луганська області – складний старопромисловий регіон, що потребує модернізації з метою формування сучасної економіки на основі інноваційної моделі розвитку, сталого розвитку територіальних громад, стимулювання підприємницької діяльності, зміцнення міжрегіональних зв'язків. В Донецькій області упродовж 2014 – 2020 рр. збереглися основні тенденції довоєнного розвитку і статус старопромислового регіону. Луганська область втратила ознаки старопромислового регіону і перетворилася на аграрно-індустріальний регіон. Відродження економіки Донбасу має базуватися на реальній реіндустріалізації та постіндустріалізації, розвитку людського капіталу, формуванні сприятливого інвестиційного клімату.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про затвердження Державної стратегії розвитку на 2021 – 2027 рр.: Постанова КМУ від 05.08.2020 р. № 695. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-n#Text>.
2. Руденко Л.Г. Підгрушний Г.П., Гукалова І.В. Старопромислові регіони України: пошук стратегії збалансованого розвитку. *Український географічний журнал*. 2002. № 1. С. 4 – 13.
3. Мельник І.Г. Старопромислові райони: типологічні риси і класифікація. Суспільно-, фізико-географічні та геоекологічні проблеми старопромислових районів: матеріали наук.-практ. конф. Луганськ. 2011. С. 17 – 22.
4. Снігова О. Можливості формування постіндустріальних конкурентних переваг старопромислових регіонів України. *Економічний вісник Донбасу*. 2017. № 1 (47). С. 39 – 51.
5. Амоша О.І., Новікова О.Ф., Антонюк В.П. та ін. Проект концепції державної цільової програми з відновлення та розбудови миру у східних регіонах України. *Економічний вісник Донбасу*. 2016. № 1 (43). С. 4 – 15.

6. Стратегія економічного розвитку Донецької та Луганської областей на період до 2030 р.: Розпорядження КМУ від 18.08.2021 р. № 1078-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1078-2021-p#Text>.

REFERENCES

1. Pro zatverdzhennia Derzhavnoi stratehii rozvytku na 2021 – 2027 rr.: Postanova KМУ vid 05.08.2020 r. № 695. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-n#Text>.
2. Rudenko, L.H. Pidhrushnyi, H.P., Hukalova, I.V. (2002). Staropromyslovi rehiony Ukrainy: poshuk stratehii zbalansovanoho rozvytku. *Ukrainskyi heohrafichnyi zhurnal*, 1, 4 – 13.
3. Melnyk, I.H. (2011). Staropromyslovi raiony: typolohichni rysy i klasyfikatsiia. Suspilno-, fizyko-heohrafichni ta heoekolohichni problemy staropromyslovykh raioniv: materialy nauk.-prakt. konf. Luhansk, 17 – 22.
4. Snihova, O. (2017). Mozhlyvosti formuvannia postindustrialnykh konkurentnykh perevah staropromyslovykh rehioniv Ukrainy. *Ekonomichnyi visnyk Donbasu*, 1 (47), 39 – 51.
5. Amosha, O.I, Novikova, O.F., Antoniuk, V.P. ta in. (2016). Proekt kontseptsii derzhavnoi tsilovoi prohramy z vidnovlennia ta rozbudovy myru u skhidnykh rehionakh Ukrainy. *Ekonomichnyi visnyk Donbasu*, 1 (43), 4 – 15.
6. Stratehiia ekonomichnoho rozvytku Donetskoi ta Luhanskoi oblasti na period do 2030 r.: Rozporiadzhennia KМУ vid 18.08.2021 r. № 1078-r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1078-2021-p#Text>.